

היתר מכירה

אוצר בית דין

שאול דוד בוצ'קו

ראש ישיבת ההסדר היכל אליהו

ספריית עץ חיים

ניתן להשיג את החוברת:

ישיבת היכל אליהו

כוכב יעקב 90622, טל' 02-6550500, פקס' 02-9972115
hesder@gmail.com • www.toraisrael.com

את ספרי הרב בוצ'קו ניתן לקרוא באתר

torat-hayim.com

©

כל הזכויות שמורות למחבר - תשפ"ב - 2021
חל איסור לצלם מן החוברת למטרות מסחריות.
מותר לצלם לצורך לימוד.

עימוד ועיצוב: אדרת מורגנשטרן

תוכן עניינים

5	היתר מכירה - כיצד לנהוג?
5	שאלה
5	שביעית בזמן הזה
8	להלכה
9	האם זמננו מוגדר "שעת הדחק"?
10	דיון על תוקפו ההלכתי של היתר המכירה
15	אוצר בית דין
15	שאלה
15	תשובה
16	א. המצוות העיקריות של שנת השמיטה
16	1. המלאכות האסורות מן התורה
16	2. המלאכות האסורות מדרבנן
17	3. איסור ספיחין
18	4. איסור נתינת פירות שביעית לאינו יהודי
18	5. איסור סחורה
19	6. אכילה בקדושת שביעית
19	7. חובת ביעור
20	ב. המקור לאוצר בית דין
21	ג. ההרחבות שבוצעו על ידי "אוצר הארץ"
22	ד. הקושיות הרבות שעל "אוצר הארץ"
23	ה. מענה על הקושיות
24	ו. מסקנתנו למעשה

היתר מכירה - כיצד לנהוג?

שאלה

הנה קרבה שנת השבע, וידוע שיש מתירים לצרוך תוצרת חקלאית שגדלה בשדות יהודים שנמכרו לנכרים, על פי היתר מכירה, ולעומתם יש אומרים שצריך להחמיר, ולצרוך רק גידולים משדות של נכרי. מה דעתו של הרב?

תשובה: לדעתי יש לצרוך דוקא מהיתר מכירה. ואסביר את העניין בקיצור האומר¹.

שביעית בזמן הזה

ידוע שנחלקו הפוסקים אם שמיטה בזמן הזה היא מן התורה, מדרבנן או ממידת חסידות².

ומדברי המחבר והרמ"א יש בידינו הכרעה ברורה.

שיטת המחבר שחכמים תקנו לשמור בזמן הזה את דיני השמיטה, כפי שמפורש בבית יוסף³ שפירש את דברי הטור, הכותב כי דיני שביעית בזמן הזה הם דרבנן, וכך כתב הבית יוסף:

"ובשביעית היא שמיטה ואסור בחרישה ובזריעה ובכל עבודת קרקע בארץ ישראל האידנא מדרבנן. בפרק השולח (גיטין לו, ב) אמרינן דשביעית משמטת בזמן הזה מדרבנן ומשמע התם דבין

1. השתדלתי לתמצת את הדיון, ולא להביא מקורות בלי סוף, לכן הובאו כאן המקורות העיקריים.

2. האריך בזה שו"ת הר המר יורה דעה סימן ד. וכן הרב קוק במבוא לספרו שבת הארץ. וראה בדברי הרב עובדיה במאמרו על היתר מכירה, והדברים עתיקים. וברור שכולם מסכימים שמעיקר הדין אין שמיטה בזמן הזה מן התורה.

3. יורה דעה סימן שלא.

שמיטת קרקע בין שמיטת כספים לא נהגי בזמן הזה אלא מדרבנן וגם בירושלמי דההוא פירקא (הלכה ג) מייתי מקרא שאין שמיטה נוהגת אלא בזמן שהיובל נוהג כלומר מדאורייתא אינה נוהגת, אבל מדרבנן נהגא. וכך הם דברי הרמב"ם בהלכות שמיטה פרק ט' (הלכה ב - ג), ופרק י' (הלכה ט) וכתב סמ"ג (עשין קמז ה, ב) דהכי קיי"ל ולא כתנאי (ספרא בהר פרשתא ב אות ב) דסברי דשביעית נוהגת אף על פי שאין יובל נוהג⁴.

מבואר בצורה ברורה שמסוגיות הגמרא⁵ משתמע כי דין שמיטת כספים ושמיטת קרקע כרוכים זה בזה, וכיון ששמיטת כספים בזמן הזה מדרבנן, כמו שפסק בשולחן ערוך (חושן משפט סימן סז סעיף א), הוא הדין שמיטת קרקע, שאינה נוהגת אלא מדרבנן. והטעם לכך הוא משום שדיני השמיטה תלויים בדיני היובל, וכיון שבזמן הזה אין היובל⁶ נוהג, גם השמיטה אינה נוהגת מן התורה, לא שמיטת קרקע ולא שמיטת כספים. וכך כתב בשולחן ערוך הנזכר:

"אין שמיטת כספים נוהגת מן התורה, אלא בזמן שהיובל נוהג. ומדברי סופרים שתהא שמיטת כספים נוהגת בזמן הזה, בכל מקום".

לעומת זאת, הרמ"א סבור כשיטת הראשונים לפיהם אין שמירת השמיטה אלא מידת חסידות, כי מה שתיקנו רבנן לשמור את דיני השביעית לא התקינו כן אלא בזמן שהיובל נהג מדרבנן, אבל בזמן

4. ערוך השולחן (ערוך השולחן העתיד סימן טו) פסק על פי הרמב"ם, ששמיטה בזמן הזה היא מן התורה. אולם לא הביא כלל את דברי הטור ובית יוסף המפורשים לא כך, ואנן אתכא דבית יוסף סמכינן, וצריך עיון.

5. מועד קטן ב, א וגיטין לו, א.

6. מאחר וכדי שהיובל ינהג מן התורה, צריך כל העם לדור בארץ, ושהקרקעות תחולקנה לפי שבטים (רמב"ם שמיטה ויובל פרק י הלכה ט).

שאף היובל אינו נוהג מדרבנן, גם השמיטה אינה נוהגת, אף לא מדרבנן, וכמו שכתב בהלכות פרוזבול (חושן משפט סימן סז סעיף א):

"כן הוא הסכמת הפוסקים (שהשמטת כספים נוהגת מדרבנן). אבל יש אומרים דאין שמיטה נוהגת בזמן הזה; ונראה שעליהם סמכו במדינות אלו, שאין נוהגים דין שמיטה כלל בזמן הזה, והמנהג (שלא לנהוג השמטת כספים) היו נוהגים עדין בזמן הרא"ש, כמו שכתוב בתשובה (הטור סה הביאו) שהיה צווח ככרוכיא לבטל המנהג, ולא אשגחו ביה".

מבואר בדבריו שאין שמיטת כספים נוהגת בזמן הזה כלל, אף לא מדרבנן. ואין זה כלל רק בענין שמיטת כספים, אלא גם לגבי שמיטת קרקעות, כפי שמוכרח בגמרא ובדברי הבית יוסף ששמיטת כספים ושמיטת קרקע כרוכים זה בזה. נמצא כי לפי שיטת הרמ"א אין בזמן הזה דין שביעית אף בקרקעות.⁷

עד כה עלה בידינו, כי דין שמיטה בזמן הזה שנוי במחלוקת המחבר והרמ"א, שלמחבר יש לשמור שמיטה על כל פנים מדרבנן, ולפי הרמ"א אין השמיטה נוהגת אף לא מדרבנן. יש להוסיף על כך מחלוקת נוספת של הפוסקים, שנחלקו איזו שנה נחשבת שנת שמיטה, וכפי שכתב הרמ"א:

"ובחשבון שנת השמיטה נפלה מחלוקת, והעיקר ששנת ש"כ ושנת שכ"ז היתה שמיטה".

7. ועיין בתשובה של הרב עובדיה יוסף (המובאת בסוף ילקוט יוסף שביעית) שהביא כי זו שיטת חמישה ראשונים.

להלכה

אחר הצגת הדעות השונות, נסביר כיצד יש לפסוק להלכה. הנה זה ברור, שאם אפשר לקיים את המצוה, ודאי יש לקיימה, כי אין אנו סולדים ממצוות, אלא רודפים ומבקשים לקיימם, וכפי שהתייחס לכך הרב קוק בתשובה (משפט כהן סימן סא):

"על כל פנים, ודאי אין לערער כלל על היתר המכירה. אלא שלבי דוי שהננו מופקעים מקדושת המצוה החביבה, שאפילו אם לא יהיה לנו ממנה כי אם זכר וספק מצוה, גם כן אין שיעור לחיבתה. והרי גם בספר תורה אין אנו בקיאים בחסרות ויתרות, ומכל מקום הננו ברוך ה' מקיימים מצוות כתיבה, משום דרחמנא אמר עביד מצוה, וכמה דאפשר ניחא ליה. והכי נמי יש לנו להשתדל בכל כוחנו כמה דאפשר, שיימצאו מקיימים בפועל ובמילוי מצוות שמיטת הארץ בארץ הקדש, והשי"ת יעזר לנו על דבר כבוד שמו ונחלתו".

אמנם מה יעשה אדם כאשר מכח המצוה בא לידי דוחק כספי והפסד מרובה. במקרה כזה, כתבו הפוסקים, שבדין דרבנן מותר לסמוך אפילו על דעת יחיד כנגד רבים, כמבואר בדברי הש"ך, יורה דעה סוף סימן רמב, בהוראות, סוף סעיף קטן ב:

"וכן סומכים על התלמיד במקום הרב באיסור דרבנן, אם הוא שעת הדחק. וכן במחלוקת יחיד ורבים, אם עשה כיחיד להחמיר, מהדרינן עובדא. ואם הרבים מחמירים, סומכים על היחיד, באיסור דרבנן ושעת הדחק".

הרי כי ברור הדבר שבשעת הדחק אפשר לסמוך על הרמ"א, בדין השמיטה שהוא לכל היותר איסור דרבנן. יתר על כן, מצינו פוסקים שמקילים אף יותר - ואף שאיננו צריכים

דבריהם, יש בכך כדי לשבר את האוזן בכך שאפשר לסמוך על דעת יחיד, אפילו באיסור תורה וכפי שכתב הט"ז⁸:

"ומכל מקום נראה לפי עניות דעתי ללמד זכות הגון על ההיתר בזה (להתיר חדש בחוץ לארץ כנגד פסק השולחן ערוך), דהך איסור דחדש בחוץ לארץ הוא פלוגתא דתנאי בפרק קמא דקדושין (דף לה) דתנא קמא דמתניתין סבר ליה חדש אין נוהג בחוץ לארץ דכתיב ביה בכל מושבותיכם והיינו לאחר ירושה וישיבה דוקא ורבי אלעזר סבר ליה חדש נוהג בכל מקום דמושבותיכם בכל מקום שאתם יושבים משמע ור' ישמעאל ורבי עקיבא פליגי גם כן בזה דרבי ישמעאל סבר ליה כתנא קמא ורבי עקיבא כרבי אלעזר ... ופסקו לחומרא כסתמא דערלה ואם כן יש לנו לדון ולומר דבמדינות אלו שהוא שעת הדחק דחיי של אדם תלוי בשתיית שכר שעורים ושבולת שועל כדאי הוא התנא קמא לסמוך עליו בשעת הדחק כיון דלא איפסקא הלכה בפירוש בגמרא כרבי אלעזר".

מלבד האמור, כבר ציטטנו את דברי הרמ"א שקיימת מחלוקת מתי היא שנת השמיטה. והרמ"א, הגם שהכריע בזה, הרי ציין מחלוקת זו. דבר זה מלמד כי דין השמיטה הוא דין שתמיד מצוי בספק. כי יש ספק אם בכלל יש כאן איסור דרבנן.

האם זמננו מוגדר "שעת הדחק"?

יש הטוענים שבזמננו, מאחר ונתחזקה כלכלת המדינה לאין שיעור, אין זו שעת הדחק, אבל אני לא סבור כן, משני טעמים. א. חוזק כלכלת המדינה לא יועיל לחקלאי העלול לאבד את

8. עיין גם בתשובת הרב עובדיה יוסף, שהאריך מאוד לחזק שיטה זו, וכן עשה הרב קוק במבוא שלו.

פרנסתו, לכן ודאי יש להגדיר זאת כשעת הדחק.
 ב. מלבד זאת, הטעם העיקרי לכך הוא האחריות המוטלת על מנהיגי העם, שיתקיים רצף של ביטחון תזונתי לכל תושבי המדינה. ולא יתכן שמחייטנו תהא מותנית ביבוא משכינינו הערבים. לכן אין לך שעת הדחק גדולה מזו.
 נמצא מכל זה, כי מעיקר הדין אפשר להתיר פעילות חקלאית בארץ ישראל, גם בלי היתר מכירה, וכך כתב הרב קוק במבוא לספר שבת הארץ, וגם הרב עובדיה יוסף בתשובתו בעניין היתר מכירה. ונצטט כאן מדבריו הברורים של הרב עובדיה יוסף:

"ולפי האמור נראה שיש מקום לדון להתיר עבודת קרקע בשביעית בזמן הזה אפילו בלי שום מכירה לגוי... אכן מאחר שיש תקנה לסמוך על היתר המכירה, שנעשה על פי גדולים חקרי לב בודאי עדיף טפי".

לפי זה ההיתר מכירה הוא חומרא. שהרי מעיקר הדין אפשר לסמוך בשעת הדחק על הפוסקים המקילים, שבזמן הזה אין השמיטה נוהגת כלל אלא רק ממידת חסידות.

דיון על תוקפו ההלכתי של היתר המכירה

הנה מהותו של היתר המכירה הוא מכירת קרקעות חקלאיות לאינו יהודי למשך שנתיים, במהלכם הוא נותן ליהודי רשות לעבד את השדות שמכר. הראשון שהביא היתר זה הוא שו"ת שמן המור⁹, ואחריו הביאו עשרות גדולי עולם היתר זה. וראה בספרו של הרב טיקוצ'ינסקי "ספר השמיטה", שם מנה את הפוסקים שהתירו זאת,

9. סימן ד.

עד זמנו¹⁰. והרבנות הראשית אף היא, שבה וחזרה על ההיתר מידי שמיטה.

אמנם לעומת דעה זו, העלו כמה פוסקים מספר טענות נגד היתר המכירה.

א. יש שטענו כי אין זו מכירה, מאחר ובכל מכירה הקונה עושה שימוש בחפץ הנקנה, ולא מאפשר למוכר להשתמש בו.

ב. כמו כן, האם יש כח במכירת הקרקע לנכרי כדי לבטל את קדושת הארץ.

ג. הרי אסרה התורה מכירת קרקע מארץ ישראל לאינו יהודי, כנאמר "לא תחנם" - כלומר, לא תתן להם חניה בקרקע, כפי שדרשו חכמים¹¹.

ד. הסומך על היתר מכירה מגלה חוסר ביטחון בהקב"ה.

אבל יש להשיב על טענות אלה דבר דבור על אפניו:

א. איסור השמיטה הוא איסור הלכתי, ואם מבחינת ההלכה, פעולת המכירה מוגדרת מכירה, די בזה. והנה בעסקת מכירה זו, שני הצדדים מעונינים בה. הן המוכר שדויתו לנכרי בשביעית, שעושה זאת כדי להנצל מאיסור עבודה בשביעית. והן הקונה הנכרי, שמעונין בכך משום בצע כסף, שהרי לבסוף ירוויח כסף על עסק זה. מאחר וקונים

10. רבי יהושע הגאב"ד קוטנא, רבי שמואל מוהליבר הגאב"ד ביאליסטוק, רבי שמואל זנויל קלפפיש מו"צ ורשא, ראש ההוראה בגולה מוהר"ר יצחק אלחנן הגאב"ד קאוונא, זה בשנת תרמ"ט. ועיין שם מה קרה בכל שמיטה ושמיטה.

11. עבודה זרה כ, א.

ראה טענה זו בלשון החזון איש (שביעית סימן כד אות ד) "אבל חניה בקרקע, המציאות של עובד עבודה זרה על אדמת ישראל בקנין, שנאוי לפני המקום, כל שקנה הקרקע והיא שלו. הרי עובד עבודה זרה חונה על קרקע הארץ, וגם לא ניתנה תורה לשיעורין, ובכל נכרי שמכר לו עבר בלאו, אף שלפי ראות עינינו אינו מתאחז בה וכו', ולפיכך אין מקום להתיר למכור לנכרי בשביל להפקיע קדושת שביעית, ואדרבה איסור שביעית דרבנן בזמן הזה, ומכירה לאו דאורייתא, כטריפה ובשר בחלב וכיוצא בו".

את הקרקע בחזרה ומשלמים לו רווח. וכבר עושים שימוש מזה דורות במכירה הלכתית כדי להתיר אפילו איסור תורה של חמץ. וגם כשמבקשים שהגוי יעבוד בשבת, מתירים זאת על ידי שעושים אותו שותף בעסק באופן רשמי בלבד, ויש עוד דוגמאות רבות לכך¹².

ב. יש כח ביד המכירה להפקיע את הקרקע מקדושתה, כמו שפסק המחבר בספר התשובות שלו אבקת רוכל (סימן כה), שיש קנין לגוי להפקיע הקדושה במצוה דרבנן.

ג. לגבי איסור לא תחנם כבר נאמרו תירוצים רבים¹³. כאן נצטט מדברי שו"ת שמן המר (הרב מרדכי רובין, אב"ד חברון, יורה דעה סימן ד) שכתב: "על ידי תקון מכירה, הלא הוא גורם להיות לישראל חנייה בקרקע יותר, שיקנו כרמים בארץ הקדושה הלזו". רבים מן הפוסקים נתנו את הסבר זה, שיש בו כל כך הרבה מן ההגיון.

כלומר, מטרת האיסור לא תחנם הוא כדי שהאחיזה היהודית בארץ ישראל תתחזק ותרבה. וכיון שגם היתר המכירה מביא לתוצאה זו, בהכרח שזה מה שצריך לעשות. בעוד שהנמנעים מצריכת תוצרת חקלאית של היתר מכירה, ורוכשים סחורתם מאינם יהודים הרי מחלישים את האחיזה היהודית בארץ¹⁴.

12. על פי שבת הארץ (מבוא אות יג). מכירה זו מבוססת הרבה יותר מהיתר עיסקא, ואם זו התקבלה על ידי כולם, ודאי יש ליתן תוקף של מכירה גם למכירת הקרקעות בשביעית.

13. יש שאמרו כי איסור מכירת הקרקעות הוא רק לנכרי עובד אלילים. או רק זה שאין לו קרקע. או שהמוסלמים שונים משאר נכרים, מאחר ונחשבים גר תושב. עיין שבת הארץ, מבוא אות יב. ויש אומרים שדרשה זו אינה אלא אסמכתא בעלמא (שו"ת הרדב"ז חלק ו סימן ב אלפים רמ"ז, ושו"ת בנין עולם יורה דעה סימן מח).

14. זו אכן מחלוקת בגישה להלכה. כי האוסרים את המכירה, שמים דגש על הצד הטכני. וכיון שהמוכר עובר על איסור מכירה, אין להתייחס להחזקת או החלשת האחיזה בארץ ישראל. המתירים לעומת זאת שמים דגש יותר על המהות. ולדעתם הנושא העקרוני הוא לא המכירה הטכנית אלא המהות. על כן עדיפה מכירת שדות, כדי למעט אחיזת הנכרים בארץ. מאשר קניית סחורת נכרית, שבמציאות מחזקת את אחיזתם בארץ, אף שבאופן

ד. אין בהיתר מכירה פגיעה במדת הבטחון. ומשום שהבוטח בה' אינו צריך לנהוג בצורה לא רציונלית. כפי שמפורש בגמרא, שכך נהג שמואל הנביא, וצדק בדרכו, כאשר השיב לה' שציוהו למשוך את דוד, ואמר לו "אֵיךְ אֵלֶיךָ וְשָׁמַעַ שְׂאוּל וְהִרְגָנִי"¹⁵. זאת למרות שברור כי היה שמואל הנביא בעל בטחון גדול. ובכל זאת לא סמך על הצלה לא רציונלית, רק עשה תחבולות שלא להיפגע מיד שאוּל.

לעומת זאת, יֵאשְׁרֵהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה, נהרג בקרב עם מצרים, בסברו כי יוכל לסמוך על הבטחת ה', שלא תעבור חרב בארצנו, אפילו שלא על מנת לעשות מלחמה, וסופו של דבר נהרג, אף שהיה צדיק עצום¹⁶.

מאורעות אלו מלמדים כי ההנהגה הנכונה על פי מדת הביטחון היא לפעול על פי ההלכה, באמונה שחיים אלו הם החיים הנכונים, גם אם לפעמים קורה שהצדיק מקבל גזירה רעה. ויש להאריך בזה הרבה, אבל אין כאן מקומו. וידוע שגם האבות הקדושים פחדו ודאגו "שמא יגרום החטא", ומה נענה אנן בתרייהו.

למסקנה, בכל מה שקשור לביטחון התזונתי של האוכלוסיה, צריך לסמוך על היתר מכירה, כי מעיקר הדין היה אפשר להתיר אפילו ללא היתר מכירה, וכפי שהסברנו. והנידון ההלכתי לגבי היתר המכירה, מבוסס היטב, וכפי שהוסבר. לכן ודאי צריך להשתדל לקנות דווקא מהיתר מכירה ולא מיבול נכרי.

כמובן, שגדולה תשוקתנו לקיים כל מצוה הנוגעת לקדושת הארץ, לכן נקיים את מצוות השמיטה כהלכתה בגינות הפרטיים¹⁷.

רשמי אין איסור ברכישה זו. ושתי הגישות האלה בהלכה, הם מקור הבדלים בפסיקה במקומות רבים.

15. שמואל א טז.

16. תענית כב, ב.

17. ראיתי מי שכתב כי ראוי לירא שמים להחמיר ולקנות דווקא מנכרי, והוא ממש גיבור. ואולם אני בעניי לא רואה בכך שום גבורה. הרי אינו מוותר על אכילת ירקות ולא על אכילת פירות ולא על כלום. ובמקום לעזור ליהודי ולחקלאות מדינתו, עוזר לחקלאות

אויבינו. ואף מי שסובר כי אין לעשות היתר מכירה, הרי אם יש לו שדה, יוכל להימנע מעיבוד אדמתו. אבל איזו חומרה יש בקיפוח שכר אחיו היהודים. וזה ברור כי יש להימנע מדבר סרה על כל הרבנים שהתירו זאת, ובודאי שאין לומר כי הסומך על היתרם אינו ירא שמים, ואין לקנות ממנו.

אוצר בית דין

שאלה

נודע לנו שכבוד הרב סבור כי יש לצרוך פירות וירקות, בשנת השמיטה, דווקא מהיתר מכירה, ויש לכך עדיפות הלכתית על פירות נכרי. אבל לא ראינו התייחסות הלכתית של הרב לגבי פירות אוצר בית דין. וזה מביא אותנו במבוכה, כי בכניסה לחנויות שבאזורנו ניצב שלט פרסומי המעודד רכישת פירות אוצר בית דין, של ארגון "אוצר הארץ", כי בכך, לטענתם, מקיימים את מצות השמיטה לכתחילה. ומעתה מסתפקים אנו האם יש לאוצר בית דין העדפה מסוימת, וכפי שארגון אוצר הארץ מפרסם, או שאין לפירות אוצר בית דין עדיפות על היתר מכירה.

תשובה

אין כל ספק שאפשר לצרוך סחורה מארגון אוצר הארץ. שהרי יש להם בית דין הפוסק בכל עניינם, ופשוט שאפשר לסמוך עליהם. והגם שלדעתי יש לצרוך דוקא היתר מכירה, לא באתי לפסול אף אחד, וגם לא לבטל את שיטת הפוסקים שעדיף לצרוך תוצרת נכרית, אלא בעיקר להציג את דעתי. והבוחר יבחר, כל אחד לפי הבנתו. עם זאת, איני סבור כי אוצר בית דין עדיף מהיתר מכירה¹⁸.

18. עלי להבהיר, כי ארגון 'אוצר הארץ' משווק תוצרת חקלאית שאיננה רק אוצר בית דין, אלא גם פירות ששית שנשמרו בקירור, וסחורה מדרום הערבה, שהבעייתיות ההלכתית שלהם קטנה בהרבה. וגם משווקים סחורה ממצעים מנותקים. כל זה מבורך ביותר. ואיני מתייחס במאמר זה אלא לתוצרת של 'אוצר בית דין'. ונסתייעתי לצורך כך בספרו של הרב יהושע בן מאיר "היתר מכירה או אוצר בית דין" ממנו שאבתי מידע רב, יעוין שם.

כדי להבין זאת, אבאר את העניין מיסודו, לפי הסדר הבא:

- א. המצוות העיקריות של שנת שמיטה.
- ב. המקור לאוצר בית דין.
- ג. ההרחבות שבוצעו על ידי "אוצר הארץ".
- ד. הקושיות הרבות שעל "אוצר הארץ".
- ה. מענה על הקושיות.
- ו. מסקנתנו למעשה.

א. המצוות העיקריות של שנת השמיטה

1. המלאכות האסורות מן התורה

התורה אסרה ארבע מלאכות בשנת השמיטה, כמפורש בפסוק:

"וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִת שַׁבַּת שַׁבְּתוֹן יִהְיֶה לְאֶרֶץ שַׁבַּת לֵה' שְׁדָךְ לֹא תִזְרַע וְכַרְמְךָ לֹא תִזְמַר: אֵת סְפִיחַ קִצִּירְךָ לֹא תִקְצֹר וְאֵת עֲנָבֵי נְזִירְךָ לֹא תִבְצֹר שְׁנַת שַׁבְּתוֹן יִהְיֶה לְאֶרֶץ" (ויקרא כה, ד-ה).

הזריעה והזמירה אסורים בכל אופן ודרך. אבל הקצירה והבצירה אסורים רק אם נעשים כדרך הקוצרים והבוצרים. מאחר ובפסוק מפורש שאכילת פירות הפקר בשמיטה, מותרת, ואי אפשר לאכול ללא קטיף, וכך נאמר בכתוב:

"וְהִיְתָה שַׁבַּת הָאֶרֶץ לָכֶם לְאֹכְלָהּ וְגו' תִּהְיֶה כָּל תְּבוּאָתָהּ לְאָכֹל" (ויקרא כה, ו-ז).

2. המלאכות האסורות מדרבנן

שאר המלאכות לצורך הקרקע לא נאסרו מן התורה, אלא חכמים אסרום. אבל כשיש בהם צורך למניעת הפסד הגידולים, מותר

לעשותם, כפי שכותב הרמב"ם:

"ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו, שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם, כמו שביארנו" (הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה י).

3. איסור ספיחין

חכמים אסרו לאכול כל צמח תבואה וקטניות, אף אם צמחו מעצמם. והוא הנקרא 'איסור ספיחין', כדברי הרמב"ם:

"ומדברי סופרים שיהיו כל הספיחים אסורין באכילה, ולמה גזרו עליהם מפני עוברי עבירה, שלא ילך ויזרע תבואה וקטניות וזרעוני גנה בתוך שדהו בסתר, וכשיצמח יאכל מהם ויאמר ספיחים הן, לפיכך אסרו כל הספיחים הצומחים בשביעית" (הלכות שמיטה ויובל פרק ד, הלכה ב).

בכלל איסור זה, לשיטת הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פרק ד), כל ירק שנלקט מראש השנה של שמיטה, הגם שנזרע בשישית, כמו שכתב בהלכה ט-י:

"באחד בתשרי ר"ה לשמיטין וליובלות, פירות ששית שנכנסו לשביעית אם היו תבואה או קטניות או פירות האילן והגיעו לעונת המעשרות קודם ר"ה הרי אלו מותרין, ואף על פי שאוסף אותם בשביעית הרי הן כפירות ששית לכל דבר, ואם לא באו לעונת המעשרות אלא אחר ר"ה הרי הן כפירות שביעית. התבואה והקטניות אסורין באכילה משום ספיחים ופירות האילן אוכלין אותן בקדושת שביעית".

ובהלכה יב כתב:

"הירק בשעת לקיטתו וכו".

כלומר על הירק הנלקט בשנה השביעית, חל איסור ספיחין.

4. איסור נתינת פירות שביעית לאינו יהודי

עוד נאסרה נתינת פירות או ירקות שביעית לנכרים, כדברי הרמב"ם:

"פירות שביעית אין מוציאין אותן מהארץ לחוצה לארץ וכו' ואין

מאכילין אותן לא לעכו"ם..." (הלכות שמיטה ויובל פרק ה, הלכה יג).

5. איסור סחורה

הסחורה בפירות שביעית נאסרה גם היא. ולרוב הפוסקים הוא איסור תורה¹⁹. ואמנם פירות בכמות מועטת הותרו במכירה בשביעית, אבל המעות המתקבלים תמורתם נתפסים בקדושת השביעית, ומעתה חובה לקנות בכסף זה מאכלים, עליהם תחול קדושת שביעית. כמו כן, נאסרה שקילת ומדידת פירות שביעית בעת מכירתם, כדברי הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פרק ו)

הלכה א: "אין עושין סחורה בפירות שביעית, ואם רצה למכור

מעט מפירות שביעית מוכר, ואותן הדמים הרי הן כפירות

שביעית וילקח בהן מאכל ויאכל בקדושת שביעית, ואותו הפרי

19. לרוב הפוסקים יש בזה איסור תורה, כי בתורה (ויקרא כה) נאמר שפירות השמיטה יהיו לאֶכְלָה, ודרשו חכמים (עבודה זרה סב, א), לאֶכְלָה ולא לסחורה. ומפורש בגמרא שהעושה סחורה בפירות שביעית עובר על דין תורה (כלשונו: והתורה אמרה לאכלה ולא לסחורה). ולרמב"ן (עשין שלא מנה הרמב"ם, עשה ג) העושה סחורה בפירות שביעית עובר על עשה. והרמב"ם אמנם לא סבור שעובר בעשה ובלא תעשה, אבל מודה שהאיסור הוא איסור תורה (כך משמע מהרדב"ז בפירושו לרמב"ם ומהמגילת אסתר בהערותיו על הרמב"ן). וכך נראה מפשט התורה, שצריך להפקיר את הפירות, ולכן העושה סחורה בהם עובר על עיקר דין שמיטה. אמנם הערוך (ערך אבק) כתב שהאיסור הוא דרבנן.

הנמכר הרי הוא בקדושתו כשהיה".

הלכה ג: "כשמוכרין פירות שביעית אין מוכרין אותן לא במדה ולא במשקל ולא במנין, כדי שלא יהיה כסוחר פירות בשביעית, אלא מוכר המעט שמוכר אכסרה (לפי אומדן), להודיע שהוא הפקר, ולוקח הדמים לקנות בהן אוכל אחר".

6. אכילה בקדושת שביעית

יש לנהוג זהירות בפירות או ירקות וכדומה הקדושים בקדושת שביעית שלא להפסידם, מאחר ואלו מיועדים לאכילה בלבד. וכבר נפוצו פסקי הלכות והדרכות כיצד לנהוג בשאריות המאכלים הקדושים, וכידוע, שצריך להכניסם אל 'פח שביעית', ובלבד שלא להפסידם בידים. וכך כתב הרמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ה:

הלכה ב: "לאכילה ולשתייה כיצד, לאכול דבר שדרכו לאכול, ולשתות דבר שדרכו לשתות, כדין תרומה ומעשר שני".

הלכה ג: "ולא ישנה פירות מבריתן כדרך שאינו משנה בתרומה ומעשר שני, דבר שדרכו ליאכל חי לא יאכלנו מבושל, ודבר שדרכו להאכל מבושל אין אוכלין אותו חי...".

7. חובת ביעור

לאחר שהאילנות בשדה נותרו ללא כל פירות על גבם, נאסר לשמר את הפירות שבבית, ויש לבערם ולהוציאם מתוכו, כלומר לחלקם לאחרים. ואם לא עושים כן, יש לאבדם וכדברי הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פרק ז):

הלכה ג: "היו לו פירות מרובין, מחלקן מזון שלש סעודות לכל אחד ואחד, ואסור לאכול אחר הביעור בין לעניים בין לעשירים, ואם לא מצא אוכלין בשעת הביעור, שורף באש או משליך לים

המלח, ומאבדן לכל דבר שמאבד".

ב. המקור לאוצר בית דין

אחר הצגת המצוות העיקריות של שנת השמיטה, נראה לכאורה, כי במציאות של ימינו, קיום מצוות השמיטה הוא בלתי אפשרי. שהרי הפירות מופקדים במקום גידולם, והצרכנים אינם הולכים, בדרך כלל, ללקטם מן השדה. זאת ועוד, הספיחין אסורים, וזה מונע כל אפשרות של צריכת ירקות, משך השנה כולה. כמו כן, אסור לשווקם לציבור באמצעות החנויות, כי הסחורה נאסרה.

לצורך כך הציעו חכמים פתרון, שימנע כשלון באיסורים, ובכל אופן יאפשר לספק פירות וירקות לציבור, והוא הנקרא 'אוצר בית דין'. פתרון זה הובא תחילה בתוספתא. והרמב"ן על התורה (ויקרא כה) גם מצטט אותו. ומדבריו נראה כי הוא סבור שהלכה כתוספתא זו, ועתה נביא את לשונה.

הלכה א: "בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותן לו מהן מזון שלש סעודות, והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר. הגיע זמן תאנים, שלוחי בית דין שוכרין פועלין, עודרין אותן ועושין אותן דבילה, וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר. הגיע זמן ענבים, שלוחי בית דין שוכרין פועלין בוצרין אותן ודורכין אותן בגת וכונסין אותן בחביות, ומכניסין אותן לאוצר שבעיר... ומחלקין מהן ערבי שבתות, כל אחד ואחד לפי ביתו. הגיע שעת הביעור, עניים אוכלין אחר הביעור, אבל לא עשירים, דברי ר' יהודה. ר' יוסי אומר אחד עניים ואחד עשירים אוכלין אחר הביעור. ר' שמעון אומר, עשירים אוכלין מן האוצר אחר הביעור".

הלכה ב: "מי שיש לו פירות לחלק, מחלקן לעניים. מי שיש לו פירות שביעית, והגיע שעת הביעור (לאחר שכבר אין פירות בפרדסים, ומשם והלאה אסור לשמור פירות בבית), מחלק מהן לשכניו ולקרוביו וליודעיו, ומוציא ומניח על ביתו, ואומר אחינו בית ישראל כל מי שצריך ליטול, יבא ויטול, חוזר ומכניס לתוך ביתו, ואוכל והולך עד שעה שיכלו" (תוספתא מסכת שביעית (ליברמן) פרק ח).

מתוספתא זו אנו למדים כי בזמן העתיק כבר חיפשו חכמים דרך לחלק את הפירות לצרכנים. והפיתרון שנולד היה, שהפירות הגדילים בפרדסים, ואשר הופקרו בידי בעליהם, ילקט בידי בית הדין, והם יספקו לצרכנים.

ג. ההרחבות שבוצעו על ידי "אוצר הארץ"

חכמי זמנינו בקשו להרחיב את ההיתר של התוספתא, ולכן הציעו שבעל השדה, יכול לשמש בתפקיד שליח בית הדין, אחר הפקרתו. וקטיף הפירות יתבצע על ידי פועליו ותחת פיקוחו.

עוד הרחיבו, ששליחי בית הדין לא יסתפקו בלקיטה בלבד, אלא גם יטפלו בפרדס.

נוסף על כך תיקנו שבית הדין לא ישלם מכיסו, אלא כל צרכן ישלם לפי הכמות הנרכשת.

כמו כן התירו לסחור בהם ברשתות השיווק, אף בשקילה ומדידה, כמקובל בכל השנים.

אלו העקרונות העיקריים של אוצר בית דין שעל ידי אוצר הארץ²⁰.

20. יש לשער כי הרחבות אלה הם שגרמו לרב מרדכי אליהו לומר: "גם למקילין באוצר בית דין לא מוזכר בתוספתא שהם משלמים לחקלאי, וכן שכר הפועלים על חשבונם. ופירות אצר בית דין לא נמכרים. ומה שנהגו היום להקל - זו קולא אחר קולא. והנח להם לישראל" (מובא ב"קטיף שביעית" פרק כב הערה 21).

ד. הקושיות הרבות שעל "אוצר הארץ"

אלא שיש להקשות על פתרון זה, שהונהג על ידם, שתים עשרה קושיות:

1. הרמב"ם לא הביא תוספתא זו להלכה, ונראה לכאורה, שאי אפשר להתבסס עליה.
2. יתר על כן, נראה שחלק על כך. כי פסק שהביעור הוא השמדת הפירות, ולא חלוקתם.
3. לא הותר אלא קטיף מועט, ובשיווק מסיבי כזה, נעשה קטיף רב.
4. לפי משמעותה הפשוטה של התוספתא, אין השליחים בעלי השדה, אלא שלוחים מטעם בית הדין.
5. כדי לספק פירות בכמות העונה על רמת הביקוש, צריך לעשות כמה איסורים דרבנן בטיפול באילנות. כי ללא טיפול ראוי, אף שלא ייגרם בכך נזק ממשי לעצים, לא תגדל תוצרת ראויה לשיווק. וכיצד הותרו הפעולות הללו?
6. אוצר הארץ מוכרים גם ירקות שהשרישו בשישית ונלקטו בשביעית, וזה קשה, כי לשיטת הרמב"ם אלו ספיחין האסורים באכילה.
7. בחנויות בהן נמכרים פירות המשווקים על ידי אוצר הארץ, חלק מלקוחותיהם אינם יהודים, והרי אסור לתת להם פירות שביעית.
8. שיווק הפירות נעשה באמצעות רשתות השיווק, וזה ודאי בגדר "סחורה" האסורה.
9. זאת ועוד, הרי גם שוקלים ומודדים אותם, וזה מנוגד להלכה.
10. לא כל יהודי הצורך אותם, יודע כיצד לשמר את קדושת הפירות.
11. כסף הניתן תמורת פירות אלה, נעשה לכאורה קדוש בקדושת שביעית.
12. כיצד מתמודדים עם חיוב כילוי הפירות מן הבית, בזמן הביעור.

ה. מענה על הקושיות

התשובה היסודית לכלל הקושיות היא, ששביעית בזמן הזה היא תקנה דרבנן. על כן יש מקום להקל בכל הספקות והמחלוקות.

עתה נסביר כיצד מתיישבים הקושיות:

1. אף שאינו מביא את התוספתא, אפשר לסמוך על המובא בה, כי לא כתב מפורש נגדה.
2. ואף אם הוא אכן חולק על דין זה, עדיין אפשר לסמוך על שיטת הרמב"ן שנקט כדברי הברייתא, היות ושמיטה בזמן הזה מדרבנן. מה גם שהרמב"ן אינו היחיד שהביא את התוספתא²¹.
3. רק בעל השדה נאסר בקטיף מרובה, ולא שליח בית הדין²².
4. ואף שבעל הבית ופועליו הם הקוטפים, אין בכך איסור, כי מאחר והפקיר את שדהו, הרי הוא ככל אדם, המקיים את שליחות בית הדין.
5. כיון ששביעית דרבנן, הותר לבצע מלאכות לא רק להצלת העץ אלא גם להצלת פירות, על פי השיטות המקילות²³.
6. היות ושמיטה דרבנן, סומכים על שיטת רבנו שמשון משאנץ שאין דין ספיחין במה שהתחיל לגדול בשישית²⁴.
7. אין הפירות ניתנם לנכרים במתנה, אלא הם רוכשים אותם בעצמם, ובבסיס דין השביעית, הפירות מופקרים ומותרים לכל²⁵.
8. מטרת המסחר באוצר בית דין הוא לספק תשלום עבור טרחת

21. הרשב"ש גם הוא הביאה להלכה (שו"ת הרשב"ש סימן רנח ד"ה ולענין" לדוגמא).

22. האריך בזה הרב יעקב אריאל, בתחומין כח, עמוד 303 והלאה.

23. עיין 'קטיף שביעית' (פרק ב אות ג).

שם הביא את השיטות המקילות, בשם החזון איש. הרב קוק עצמו כתב בפירוש שאי אפשר לעשות מלאכות להצלת הפירות, וזה לשונו ב'שבת הארץ' (פרק א הלכה ה) "זהו דווקא להעמיד האילן, אבל עבודה שהיא לצורך הפירות לעולה אסורה, שמה שהוא לצורך הפירות הפקיעה התורה שהפקירה את פירות שביעית לכל".

24. ר"ש על שביעית פרק ט משנה א.

25. עיין במאמרו של הרב זולדן, המובא באתר 'מכון התורה והארץ'.

שליחי בית הדין.

9. השקילה והמדידה מותרת, כי מטרתם היא כאמור, תשלום לשלוחי בית הדין. ולא נאסרה שקילתם ומדידתם אלא כשהתשלום ניתן תמורת הפירות.

10. מובן מאליו, שיש לפרסם על הצורך והאופן של שמירת קדושת הפירות. אבל כיון שיכול כל קונה לקיים את קדושת הפירות, אין כאן איסור לפני עיור²⁶.

11. אין הכסף נתפס בקדושה, כי התשלום אינו ניתן תמורת הפרי, אלא תמורת פעילות בית הדין.

12. הפסיקה בענין זה היא כשיטת הרמב"ן, שהביעור הוא הפקר ולא כילוי.

ו. מסקנתנו למעשה

ברור איפה, כפי שכתבנו בראש דברינו, שאין להרהר אחר פסיקתם של רבנים גדולים. עם זאת, ברור גם שאי אפשר לומר שרכישת פירות מתוצרת זו היא שביעית לכתחילה, כי לצורך כך נדרשים הקלות רבות בהלכה, אשר חלק מהן אמנם מתקבלות ממש על הדעת, אבל אחרות דחוקות יותר. אבל כאמור, כיון שזהו דין שכולו דרבנן, ויש שעת הדחק

26. לעניות דעתי, כשאין ברירה אחרת, ניתן לשווק תוצרת של אוצר בית דין. אבל היות שיש פתרון של תוצרת מהיתר מכירה, צריך, לכאורה, להנגיש לציבור תוצרת שבה ודאי לא ייכשל. ועיין בירושלמי מסכת מעשר שני (פרק ה סוף הלכה א) שיש מי שמחייב את בעל השדה לפדות פירות רבעי, כדי שאם יבוא גנב שקוטף פירות ללא רשות ואוכלם - אף שהוא גנב - ובלבד שיימנע ממכשול. ואף שחולקים על שיטה זו, כי אכן לא צריכים לדאוג לגזלנים, אבל לכתחילה ודאי ראוי למנוע כשלון. וזו בעיה שמפעילים מערכת כזו בחנויות הגדולות, כעין מעיין 2000. ואם אכן היו מייחדים את הסחורה של 'אוצר הארץ' רק למכולות של ישובים דתיים, או לחנויות של ריכוז דתי, לא היתה בעיה כזו.

גדולה, אפשר לסמוך על פסיקה זו²⁷.

עוד אציין כי יש אומרים שרכישת פירות מאוצר בית דין מאפשרת לכל אדם מפגש עם מצוות השמיטה. ברם אני בעניי לא סבור כך, כי עיקר מהות השמיטה היא הפקר הפירות ואיסור הסחורה בהם. וגם אחר מציאת הפתרון ההלכתי שמונע את הכשלון באיסורים אלה, עדיין אין בכך מפגש עם השמיטה, כי הרכישה נראית כסחורה רגילה לכל דבר. ואין מפגש עם השמיטה אלא בשמירת קדושת הפירות שבבית, והזהירות מאיבודם. והגם שיש בשמירה זו חשיבות, ודאי אין זו המהות העיקרית של השמיטה.

היתרון הגדול שכן יש באוצר בית דין הוא, שאין בהם חשש מאיסור 'לא תחנם'²⁸. וזו הסיבה מחמתה אישרו אותם רבנים את הפתרון של 'אוצר הארץ'. ניתן לראות בכך השתדלות וניסיון להקל על החיים במדינת היהודים, על פי מצוות התורה. שהרי לו יצויר והמדינה תאמץ את עקרונות 'אוצר בית דין', היא תוכל לשלם לשליחי בית דין מהכסף שלה, ולתבוע הוזלת מחירים לטובת הצרכנים, ובמיוחד למשפחות הגדולות ומעוטי היכולת, שיקבלו פירות בשנת השמיטה, במחיר נמוך.

אחר כל זה נראה כי אוצר בית דין הוא פיתרון הנצרך לציבור המבקש שלא לסמוך על היתר מכירה, וגם אינו מעונין לקנות מנכרי. אבל אין בכך תועלת לציבור הרחב, כי ברור שהוא לא ישמור על קדושת הפירות. ולא זו בלבד, אלא שגם ייצוא סחורה לחו"ל אינו נפתר באמצעות אוצר בית דין, כי פירות אלו אסור להוציאם מהארץ לחו"ל, כנזכר לעיל מהרמב"ם. מה עוד, שלא התרנו בכך צריכת ירקות שגדלו בשביעית.

27. עיין בספרי 'בעקבות המחבר' חלק א, שם הבאתי כי ההיתר לסמוך על עירוב בעיר נעשה ב צירוף שש הקלות הלכתיות, לכל הפחות.

28. עיין במאמרי על היתר מכירה, שם הארכתי להסביר היתר זה.

לכן עדיף לשווק לציבור הכללי תוצרת של היתר מכירה. ובודאי שיש צורך בפתרון זה של היתר מכירה. למסקנה: המבקש לרכוש תוצרת מאוצר בית דין של אוצר הארץ, יש לו על מי לסמוך. אבל אין זה היתר עדיף על היתר מכירה. ואני לכשעצמי, נותן עדיפות יתירה להיתר מכירה. כי אני חלק מכלל ישראל, וחשוב לי להשתמש בפיתרון שנועד לכלל הציבור. ואינני סבור כי יש בכך חשש 'לא תחנם', מאחר והמטרה היא חיזוק החקלאות היהודית.